

комплексу України до 2030р.

Другим напрямком нафтогазового комплексу України є концентрація наукового кадрового потенціалу на вирішенні найбільш актуальних науково-технічних проблем галузі. Незважаючи на

складне соціально-економічне становище, Україна залишається в ряді розвинутих країн Європи за показниками забезпечення економіки науковими кадрами (див.табл.2).

Таблиця 2-Науковий потенціал країн світу на 10 тис.жителів.

Країна	Наукові співробітники	Дослідники
Німеччина	120	58
Великобританія	98	54
Данія	95	4
Австрія	66	34
Україна	55	41

В Україні приблизно 200 тис.наукових співробітників, у т.ч. 4,1 тис. докторів наук і 18,9 тис. кандидатів наук, 54% докторів і кандидатів працюють у вищих навчальних закладах (ВНЗ), 28% - академіях, 18% – галузевих наукових підрозділах.

У 1999р. наукові дослідження виконували 1506 наукових організацій (52% – НДІ, 16% – КБ, 1% – заводи, 14% – проектні організації, 11% ВНЗ, 6% – науково-дослідні організації промислових підприємств).

Певний внесок в розвиток науки вносять вчені, які працюють в галузевих і навчальних інститутах нафтогазового комплексу України.

Оцінюючи приведені дані, можна зробити

висновок, що в Україні є необхідний науковий потенціал для реалізації задач і вирішення проблем, вказаних у програмах розвитку галузі, в т. ч. і для вирішення задач, пов'язаних з розробкою сучасних засобів вимірювання, автоматизації.

1. Концепція державної енергетичної політики України на період до 2030 р. // Національна безпека і оборона. – 2001. – №2/14. 2. Згуровський М. Научно-технологическое развитие Украины в условиях мировой глобализации. "Зеркало недели", №12 от 24 марта 2001г.

УДК 811.161.2276.6:62

ДО ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Пахомов В. М., 2001

Івано-Франківський державний університет нафти і газу

Розглянуто окремі питання термінологічної теорії, які стосуються укладання термінологічних словників, доведено на значному ілюстративному матеріалі, що українським відповідником до російського терміна “поверка” є не “повідка”, а “перевірка”.

Проблеми гуманітаризації навчання та гуманізації виховання молоді у навчальних закладах України, особливо технічних, незважаючи на певне обговорення їх в останні роки, мабуть, судячи із темпів їх вирішення, залишатимуться актуальними ще довго.

Одна із них – глобальна – повноцінне впровадження української літературної мови як державної у навчальний і виховний процес, у повсякденне спілкування колективів вищих навчальних закладів і наукових організацій.

У статті розглянемо одну з її складових – проблему української науково-технічної термінології. На перший погляд, увага до неї неабияка. Є Державна програма стандартизації української термінології, створено Технічний комітет стандартизації термінології Держстандарту та Міністерства освіти і науки України (базові установи – “Львівська політехнік” а й Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики Держстандарту України), проведено декілька Міжнародних наукових конференцій “Проблеми

української науково-технічної термінології”, видано окремі підручники, посібники і словники з термінознавства і термінології тощо.

Однак, в основному – це лише обговорення і прагнення, а на практиці українська науково-технічна мова впроваджується дуже повільно. Нерідко реферати, курсові і дипломні проекти, магістерські і навіть кандидатські і докторські роботи написані з використанням мовного суржику, у кращому випадку українськими словами, але не українською мовою.

І це біда не лише тих, хто так пише, а цілого нашого суспільства. Немає де навчитися української термінології.

Чому так сталося?

Якщо заглядати в минуле, то, як кажуть, з відомих причин.

А сьогодні?

Десять років незалежності України – це мало, але не так вже мало з погляду людського життя. Вже першокласники – ровесники проголошення Незалежності – у випускних класах. Вже відбувся третій-другий випуск спеціалістів вищої школи третього і четвертого рівнів акредитації. Однак, з точки зору оволодіння українською науково-технічною термінологією ці випускники вузів частково вже втрачені.

Ще у 1994 р. 3-тя Міжнародна наукова конференція “Проблеми української науково-технічної термінології” у своїй Ухвалі зверталася до Міністерства освіти і науки України з пропозицією про введення у вищих навчальних закладах дисципліни “Основи термінознавства” [13, с. 16]. Однак це залишилося лише прагненням. В Івано-Франківському державному технічному університеті нафти і газу така дисципліна впроваджена лише на факультеті управління та інформаційних технологій і називається: “Українська мова: термінологія і стилістика”.

Отже, введення у навчальний процес дисципліни “Основи термінознавства” залишається добрим побажанням.

Інший аспект цієї проблеми – незначна забезпеченість навчальними підручниками, посібниками, словниками тощо. Незважаючи на певні недоліки [4] (критикувати легше, ніж творити), у 1994 р. появився підручник Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк “Українське термінознавство” [6], однак сьогодні він вже стає бібліографічною рідкістю, а нових розробок, крім декількох статей, не появилось.

Не краща ситуація і з термінологічними словниками, яких за останній час вийшло немало, однак їх влучно нарекли “зеленими” за невисоку якість. Не вдаючись до їх аналізу (це окрема тема), звернемо увагу на те, що найновіші видання не враховують здобутки попередників.

Візьмемо для прикладу “Російсько-українсько-англійський словник з газовимірювань, якості газу та метрології” [8], виданий у Харкові 1998 року. Він не найліпший і не найгірший, а один з ряду тих, які видані за останні роки. Знайдемо у ньому переклад на українську мову російського терміна “поверка”. Він звучить як “повірка” [8, с.122]. Але навіть студенти, які відчують фонову специфіку української мови, кажуть, що це, в кращому випадку, калька з російської мови, або, – це мовний суржик, мовний покруч, який не належить, ні до запозичень з російської мови, ні до українських слів. Є український відповідник – “перевірка”. Однак фахівці технічного профілю наполягають на тому, що “повірка” – це технічний термін і ніяк не може звучати по іншому, тим більше він узаконений держстандартами України.

Справді, у “ДСТУ 2681 – 94. Метрологія. Терміни та визначення” [1], у “ДСТУ 2682 – 94. Метрологічне забезпечення. Основні положення” [2], у “ДСТУ 2708 –94. Повірка засобів вимірювань. Організація і порядок проведення” [3] подано як український термін слово “повірка”. Але чи правомірно?

Повернемося до словників. Останнім часом, як відзначено вище, робота над укладанням національних термінологічних словників поживалася. Однак у цьому є як плюси, так і мінуси.

Першим етапом над укладанням українських термінологічних словників має бути підбір вдалого українського відповідника до російськомовного або міжнародного стандарту.

Далі повинна пройти апробація підібраних відповідників, їх уніфікація на міжгалузевому рівні, відмежування термінів від термінологічної лексики та номенклатури.

Тому укладачам словників вкрай необхідне знання термінологічної теорії, яка в українському мовознавстві вже виробилася.

Завершальним етапом термінологічної роботи є створення термінологічних стандартів.

Термінологічні стандарти – це терміни, які найбільш точно передають зміст того чи іншого науково-технічного поняття, є широкоживаними, зручними у користуванні, від них легко повинні утворюватися похідні терміни. Бажано також, щоб ці терміни не мали синонімів, не позначали одночасно кількох понять у межах однієї терміносистеми і були стилістично нейтральними. Ставиться ще вимога короткості терміна, але штучне його скорочення не завжди виправдане з точки зору точності. Крім цього, стандартизований термін повинен задовольняти логічні вимоги макро- і мікросистем класифікатора понять і відповідати літературним нормам мови [5, с. 40].

Сукупність термінів – це термінологія. Інше

значення цього слова – наука про терміни. Термінологія певної галузі науки чи техніки утворює систему, в якій терміни певним чином між собою пов'язані. В основі системності лежить науково-обґрунтована класифікація понять від загального до конкретного, де поряд із загальним (родовим) поняттям дається поділ на його види і підвиди. Термін повинен вказувати на зв'язок між цими поняттями, допомагати визначити місце серед інших понять поняттю, яке ним позначається.

Термінологічна лексика, на відміну від термінології, не є певною системою. Це лише сукупність слів та словесних комплексів, що вживаються у даній галузі як допоміжний до термінології матеріал. Термінологічна лексика може мати експресію, синонімію, бути полісемічною, вона не завжди співвідноситься з поняттям і має свою дефініцію.

Термінологія виконує номінативно-дефінітивну функцію, тобто вона називає предмети та явища певної науково-технічної галузі та містить у собі їх змістову характеристику.

Сукупність термінів, узятих у їх номінативній функції, складає номенклатуру. Тобто номени – це лексичні одиниці, що позначають предмети без вказівки на їх точне місце в класифікаційній системі і без співвідношення з іншими предметами. У поняття номенклатури входить система абстрактних символів (графемно-цифрових сполучень) та народні назви.

Терміни – це слова “в особливий” функції, які творяться, навіть “придумуються” в міру необхідності. Творення термінів – складний і тривалий процес, який передбачає глибоке знання певної галузі науки та техніки, з одного боку, а з іншого – закономірностей національної мови.

Терміни творяться різними способами: семантичним, морфологічним, композитним та аналітичним (див. докладніше: [5]).

Не вдаючись до розкриття цих способів (з ними при бажанні можна ознайомитись у вказаній статті чи посібниках з термінології [5, 6], повернемося до термінологічних словників, а також до термінологічних стандартів.

“Якби ми вчилися так, як треба”, то звертались б насамперед до “Російсько-українського технічного словника” [10], надрукованого за постановою Вченої ради Інституту мовознавства Академії наук Української РСР Державним видавництвом технічної літератури УРСР ще в далекому 1961 році тиражем, на жаль, лише 15 тис. примірників. У цьому словнику 80000 термінів. Зацитуємо статтю з цього словника:

“повёрка (*расчёта, работы*) **перёвёрка**, **перевёрка**; (*неоконч. –ещё*) **перевёрка**; **~а** **двойным нивелированием** **геод.** **перёвёрка**

подвійним нівелюванням; ~а нивелиров геол. **перёвёрка нивелірів**» [10, с. 371].

Однак цей словник не згадують автори російсько-українсько-англійського словника з газомірювань, якості газу та метрології” [8] у великому (175 найменувань) Переліку використаних джерел [8, с. 290-300].

Інше джерело – третинний «Російсько-український словник» [9] – автори “Російсько-українсько-англійського словника...” [8] подають у переліку використаних джерел [8, с. 298, п. 144], але не беруть його, на жаль, до уваги. Цитуємо статтю з “Російсько-українського словника”:

“повёрка 1. (действие) перёвёрка и перевёрка, перевёрка, (неоконч. – ещё) перевёрка; на ~ку оказалось на ділі (в дійсності, насправді) виявилось; 2. (перекличка) перёвёрка и перевёрка” [9, т. 2, с. 481].

Згадані вище автори [8] подають у переліку використаних джерел “Словник української мови: В 11 т.” [11], однак не звернули уваги, що у ньому є російнізм “півірка”, але вжитий не у значенні технічного терміна:

“півірка, и, ж. 1. Переклик осіб з метою перевірки присутніх. 2. заст. Контролювання, перевіряння кого-небудь з метою виявлення знань”, [11, т. 6, с. 674].

Однак українське слово “перевірка”, вжите у цьому словнику в одному із значень, цілком відповідає російському терміну “поверка”. Цитуємо:

“перёвёрка, и, ж. 1. Дія за знач. перевірити, перевіряти і перевіритися, перевірятися. 2. Переклик з метою встановлення наявного складу людей” [11, т. 6, с. 142].

Можна тут же уточнити значення слів “перевіряти”, “перевірити”, “перевіритися”, “перевірятися”. Цитуємо:

“перевіряти, яю, яєш, недок., перевірити, рю, риш, док., перех. 1. З'ясовувати правильність, точність чого-небудь. 2. Переконаватися в наявності або відсутності кого-, чого-небудь. 3. Випробовувати, розпитувати і т. ін. когось з метою з'ясування яких-небудь якостей, властивостей, знань і т. ін. 4. Обстежувати що-небудь з метою контролю.

перевірятися, яється, недок., перевіритися, иться, док. 1. З'ясовуватися, уточнюватися. 2. Випробовуватися з метою з'ясування яких-небудь якостей, властивостей, знань і т. ін. 3. Обстежуватися з метою контролю. 4. тільки недок. Пас. до перевіряти” [11, т. 6, с. 142-143].

Неважко помітити, що російському терміну “поверка” в українських словах “перевіряти” і “перевірити” більш точно відповідає 1 і 4-те тлумачення, а в словах “перевірятися” і “перевіритися” – 1 і 3-тє тлумачення. Зауважимо, що 6-ий том “Словника української мови” вийшов у

1975 році.

Ми посилаємося вибірково, але лише на словники, в надзаголовку яких значиться найавторитетніша наукова установа – Академія наук УРСР (нині НАН України). Нагадаємо, що ці словники видані у різні роки: 1961, 1968, 1975. І, як бачимо, не було ніяких підстав у згаданих вище державних стандартах України [1, 2, 3] подавати до російського терміна “поверка” український відповідник “повірка”, а тим більше творити такий термінологічний стандарт, бо вже десятки років існує український термін “перевірка”.

Цитуємо ДСТУ 2681-94:

“Повірка засобів вимірювальної техніки [засобів вимірювань]. Визначення похибок засобів вимірювальної техніки [засобів вимірювань] і встановлення їх придатності до застосування” [1, с. 40].

Чи це не крок назад у творенні українських термінів, а особливо термінологічних стандартів та ще у роки повної незалежності.

Тому не дивно, що у вересні 1994 р. 3-я Міжнародна наукова конференція рекомендувала такі терміни-відповідники російських: **“энергосбережение – енергоощадність; масло (техн.) – олія; определение (дефиниция) – означення; жирный (шрифт) – грубий; светлый (шрифт) – тонкий; верёвка – мотуз, мотузка; штукатурка – тиньк; передаточный – передатний; передающий – передавальний; «или» (лог.) – «чи»; червячна передача – шнекова передача; поверка (метрол.) – метрологічна перевірка [верифікація]** [13, с. 16].

Як бачимо, все-таки «метрологічна перевірка [верифікація]» чи «перевірка» (бо наголос не поставлений), а не “повірка”.

До речі, автори “Російсько-українсько-англійського словника з газовимірювань, якості газу та метрології” посилаються у переліку використаних джерел на Ухвалу 3-ої Міжнародної конференції [8, с. 297, п. 132], але до уваги її не беруть.

Термін «перевірка» як тотожний до російського «поверка» зустрічаємо ще в одному «Російсько-українському словнику» [12], який виданий вже після опублікування держстандартів [1; 2; 3] і в надзаголовку якого значиться Інститут української мови Національної академії наук України. Цитуємо:

“повѣр//ка перевірка; (*в метрологии – ещё*) верифікація; **-очный** перевірний, *менее реком.* перевірочний; верифікаційний [12, с. 150]. На цей словник автори «Російсько-українсько-англійського словника з газовимірювань, якості газу та метрології» [8] не посилаються.

Отже, на прикладі одного російського терміна

“поверка” і невдалого українського відповідника “повірка” можна побачити не надто ретельне ставлення фахівців технічного профілю до термінології рідної мови.

І вкотре згадуються безсмертні слова М.Рильського:

Не бійтесь заглядати у словник:

Це пишний яр, а не сумне провалля;

Збирайте, як розумний садівник,

Достиглий овоч у Грінченка й Даля.

Не майте гніву до моїх порад

І не лінуйтеся доглядати свій сад [7, с. 43-44].

Проблеми української науково-технічної термінології можуть менш-більш позитивно вирішуватися лише при спільній сумлінній праці фахівців певних галузей науки і техніки і українських філологів, при уважному ставленні до вивчення рідної мови кожного фахівця, студента технічних вузів, при введенні у них обов’язкової дисципліни “Основи термінознавства”.

1. ДСТУ 2681-94. Метрологія. Терміни та визначення. – Держстандарт України, 1994. – 66 с.
2. ДСТУ 2682-94. Метрологічне забезпечення. Основні положення. К.: Держстандарт України, 1994. – 16 с.
3. ДСТУ 2708-94. Повірка засобів вимірювань. Організація і порядок проведення. К.: Держстандарт України, 1994. – 4 с.
4. Зелізний А. Очікуваний підручник з термінознавства // Науково-технічне слово. – 1995. - № 1. – С. 119-120.
5. Кочан І. М. Теоретичні засади вироблення термінологічних стандартів в українській мові // Мова і культура нації: Зб. статей. – Львів: ЛДУ, 1991. – С. 40-49.
6. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. – Львів: Світ. 1994. – 216 с.
7. Рильський М. Троянди й виноград. – К.: Радянський письменник, 1957. – 76 с.
8. Російсько-українсько-англійський словник з газовимірювань, якості газу та метрології. Основні терміни: близько 3000 термінів. – Харків, 1998. – 312 с.
9. Російсько-український словник: В 3-ох т. – К.: Наукова думка, 1968.
10. Російсько-український технічний словник. – К.: Держ. вид-во технічної літератури УРСР, 1961. – 648 с.
11. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
12. Тараненко А. А., Брицин В. М. Російсько-український словник (сфера ділового спілкування). – К.: УНВЦ “Рідна мова”, 1996. – 288 с.
13. Ухвала 3-ої Міжнародної наукової конференції “Проблеми української науково-технічної термінології” // Науково-технічне слово. – 1999. - № 1. – С. 15-17.